

Zeyla'î'nin İbnü't-Türkmânî İle Kuraşî Eleştirileri ve Üç Hadisçi Arasındaki İlişkiler

Yusuf Acar

Dr., Vaiz, Ankara Müftülüğü,
yusufacar42@hotmail.com

Özet

Hicrî VIII. asrın ilk yarısında aynı muhitte yaşayan İbnü't-Türkmânî ile iki öğrencisi Zeyla'î ve Kuraşî, Hanefilerin meşhur fıkıh kitaplarından el-Hidâye'nin hadislerine yönelik birer çalışma yaparak rivâyetleri sübut ve sıhhat açısından değerlendirmişlerdir. Bu üç Hanefî hadisçiden Zeyla'î, almıştan fazla rivâyetin tahririnde hocası İbnü't-Türkmânî'nin hata yaptığını ileri sürmüş ve bunların üçte ikisinin taklitten kaynaklandığını ifade etmiştir. Ama İbnü't-Türkmânî'nin taklit ettiği kişinin kimliğine dair hiçbir bilgi vermemiş ve sadece onu cahil bir adam şeklinde nitelendirmiştir. Kuraşî'nin aynı konudaki eserinin teknikinden anlaşılan odur ki, o taklit edilen kişi Kuraşî'nin ta kendisidir. Zeyla'î'nin diğer eleştirilerinde görülmeyen bu hakaretamiz üslubun sebebini, biraz çağdaşlar arasındaki rekabetle ama daha çok her ikisinin de hocası olan ve aynı zamanda idari bir görev de üstlenen İbnü't-Türkmânî'nin Kuraşî'ye daha yakın durmasıyla açıklamak mümkündür. Anahtar Kelimeler: Zeylaî, İbn Türkmânî, Kuraşî, Eleştiri, Nasbu'r-râye.

The Critics of Zaylai on Ibn Turkmani and Qurashi and the Relationship Between These Three Hadith Scholars

Ibn al-Turkmani and his two disciples Zaylai and Qurashi, who have lived in the 8th century of the Hijra in the the same environment, have written treatises on the evaluation of the soundness of hadith in the classical Hanafi fiqh manual al-Hidaya. Zaylai claimed that his mentor Ibn al-Turkmani has made mistakes in the takhrij of more than 60 narrations and added that 2/3 of them were made due to copying the views of another scholar. Zaylai has not disclosed the name of the scholar but qualified him as an "ignorant person". By the examination of Qurashi's treatise we understand that that scholar is Qurashi. We can explain this clear animosity in Zaylai's style when compared to his other criticisms as 'competition among contemporaries'. Another possible reason is the fact that Ibn al-Turkmani, the mentor of both, had endorsed administrative duties and was closer to Qurashi in his relations.

Key Words: Zaylai, Ibn al-Turkmani, Qurashi, Critic, Nash ar-Raye.

Atıf

Yusuf Acar, Zeyla'î'nin İbnü't-Türkmânî İle Kuraşî Eleştirileri ve Üç Hadisçi Arasındaki İlişkiler, Marife, Yaz 2011 S. 77-99

Giriş

İslâm dünyasının tarihte yaşadığı en büyük travmaların başında şüphesiz henüz Osmanlıların gücünün tarih sahnesine çıkmadığı dönemlerde doğusunun Moğol ve batısı Endülüs'ün de Haçlı istilâsına uğraması gelmektedir. Bu kriz ortamında ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlimin sığınağı Memlûklerin Kâhire'si ile Dimaşk'i olmuştur. Bütün siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa rağmen istilalar sonucu ilim tahsil etmek isteyenlerin güvenli bir yer bulma arzusuyla Mısır'a göç etmeleri, hilafetin buraya taşınması, sultanların medreselere ve ilme yakın ilgi göstermeleri gibi etkenler Kölemenler döneminde Mısır'daki sosyal ve kültürel hayatı son derece canlı hale getirmiştir¹.

İslâm âleminde Nizâmîyye medreselerinin kurulmasıyla başlayan eğitimde müesseseleşme süreci Memlûklerle zirveye çıkmıştır. Hükümdarların adeta birbirleriyle yarışırcaasına ilmî çalışmaları teşvik etmelerinde ilme ve ulemaya verdikleri önem yanında, Fâtımî hanedanının Şîf etkilerini azaltmak, medreseler vasıtasıyla sapkın düşüncelere ve bunlara zemin hazırladığını düşündükleri bazı felsefî ilimlere karşı Sünnî inancı yerleştirmek suretiyle kültürel krizi aşmak, devlet kadrolarına Sünnî elemanlar kazandırmak gibi sosyo-politik gayeleri olduğunu da göz ardı etmemek gerekir². Medreseler büyük oranda fıkıh okulları hüviyetini taşımakla birlikte, günümüzün fakülteleri olarak değerlendirilebilecek Dârü'l-Kur'ân ve Dârü'l-hadis gibi ihtisas medreseleri de mevcuttu. özellikle Melik Baybars ile birlikte hemen her medresede birer hadis kürsüsü kurulması mutad hâle gelmiş ve zamanla hadisle iştiğal eden medrese veya kürsü sayısı, sadece Kâhire'de yüzlerle ifade edilebilecek rakamlara ulaşmıştır³.

Osmanlı döneminde gerek Anadolu'daki medreselerin, gerekse ilmî hayatın teşekkülünde ve gelişmesinde Memlûk medreselerinin büyük etkisi olmuştur. İlk Osmanlı medresesi olarak kabul edilen İznik Medresesinin baş müderrisi olan ve 20 yıla yakın burada ders veren Dâvûd el-Kayserî (756/1350), Şeyh Bedreddin (819/1416), Şemseddin Fenârî (834/1431), İbnü'l-Cezerî (833/1420) ve Molla Gürânî (813/1410) gibi pek çok mümtaz müderris Memlûk medreselerinde yetişerek ilk dönem Osmanlı medreselerinde hocalık yapmışlardır⁴.

Memlûklerin hüküm sürdüğü hicrî VII. asrın ikinci yarısı ile IX. asrın sonlarına kadar yaklaşık iki buçuk asırlık zaman dilimi, bütün İslâmî ilimler ama özellikle de hadis zaviyesinden son derece parlaktır. İbn Teymiyye (728/1328), Mizzî (742/1342), Zehebî (748/1347), Alâuddîn İbnit-Türkmânî (750/1349), İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350), Zeyla'î (762/1361), Moğultay b. Kılıç (762/1361) ve Abdulkadir Kuraşî (775/1373) gibi simalar ile bunların öğrencileri durumunda olan Zerkeşî (794/1392), İbn Receb (795/1393), İbnü'l-Mülakkîn (804/1401), Hâ-

¹ Selim, *el-Edebü'l-Arabî*, s. 8-13.

² Ebû Zehra, *İbn Teymiyye*, s. 124; Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salah ve Eseri Ulûmî'l-Hadis", *SAÜİFD*, yıl. 2007/3, sy. 15, s. 55-68.

³ Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 106-107.

⁴ Taşköprizade, *Şakâik*, s. 8, 16, 17, 22, 25; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti*, s. 227-228.

fız Irâkî (802/1404), Heysemî (807/1405), İbn Hacer Askalânî (852/1449) ve Bedreddin Aynî (855/1451) gibi hadisçiler hep bu dönemde yaşamışlardır.

Her ne kadar en genel anlamıyla hadis şerhçiliği Hattâbî ile birlikte başlasa da bu alandaki en kapsamlı ilmî mesailer, Moğol istilasını takip eden hicrî VIII. asrın ortasından itibaren gerçekleştirilmiş ve bu asır *Şerh ve Hâsiye Dönemi* olarak adlandırılmıştır⁵. Fakat nicelik itibarıyla devasa bir görünüm arz eden ve tasnif döneminden sonra hadis-sünnet alanındaki en yoğun çalışmaların yapıldığı genel anlamda Memlûkler dönemi, nitelik açısından aynı dolgunlukta ve ehemmiyette olmadığı yönünde farklı değerlendirmelere de maruz kalmıştır. Örneğin Ahmed Kâdiruddin bu dönemi şöyle tavsif etmektedir: İslâm kültürünün Yunan felsefesiyle karşılaşmasıyla kuvvetlenen şüphecilik akımlarından inancın korunması maksadıyla kontrol altına alınan ve bastırılan entelektüel dinamizm, Moğol istilasıyla oluşan yıkımdan sonra statik hâle gelmiştir. '*Entelektüel hareketsizlik*' olarak da adlandırılan bu durum, halkın sevk ve idaresinde işlerini kolaylaştırdığı için yöneticiler tarafından desteklenirken dış dünyaya karşı Memlûkler ve Osmanlılarla birlikte oluşan olumlu konjonktür nedeniyle kitlelerce de 19. yüzyıla kadar rahatsız edici bulunmamıştır. Buna karşın siyaset, sanat, edebiyat, estetik ve inancın serbestçe yayılması gibi alanlarda herhangi bir bastırılmışlık olmadığından zengin eserler ortaya konulmuştur. Müslümanlar artık karşılaşılan felaketlerden kurtulabilmek için sağlam bir inanca sahip olunması gerektiğine ve bunun yeterli olduğuna inanarak ilk asırlardaki saf İslâm yaşayışını temsil ettiğini düşündükleri hadis ve tasavvufa yönelmişlerdir. Bu tutum hadis ve sünnete ilişkin tabakât, ricâl, şerh, hâsiye, tahrîc ve ta'lîk gibi ilimlerin altın dönemini yaşamasına sebep olmuştur. Ancak yenilenmeyi ve gelişmeyi sağlayacak olan bilginin sorgulanması ve anlama faaliyetine yönelik çabalar, yetkinliği tartışılan şerh ve hâsiyelerle sınırlı kalmıştır⁶.

Diğer taraftan özellikle Şâfiilerin fıkhıta yararlandıkları hadislerin sıhhat durumları üzerinde Beyhakî (458/1066)'den sonra ikinci kez Hâzîmî (584/1188), Nevevî (676/1277) ve İbn Dakîkî'l-İd (702/1302) gibi hadisçilerce çalışıldığı halde Tahâvî (321/933)'den sonra aynı çalışmaların Hanefî mezhebi adına yapıldığını söylemek zordur. Hatta Beyhakî'nin kışkırtıcı sayılabilecek tarzda yaptığı Tahâvî polemiklerinin⁷ Hanefî cephesinde ancak VIII. asırda makes bularak en geniş kapsamlı cevabın İbnü't-Türkmânî (750/1349) ile öğrencisi Kuraşî tarafından verilmiş olması da bu alandaki boşluğun uzun süre devam ettiğinin bir başka göstergesidir⁸.

⁵ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 76.

⁶ Kâdiruddin, *İslâm Dinamizmi*, s. 10. Bu dönemin geniş değerlendirmesi için ayrıca bkz. Yiğit, *İslam Tarihi*, VII, 252; Ebû Zehra, *İbn Teymiyye*, s. 132; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 256; Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 76-77; Özşenel, 'Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salah ve Eseri Ulûmî'l-Hadis', s. 55-68.

⁷ Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen I*, 127. Beyhakî'nin ifadeleri şöyledir: من أهل وحين شرعت في هذا الكتاب بعث إلي بعض إخواني من أهل العلم بالحديث بكتاب لأبي جعفر الطحاوي رحمتا لله وإياه وشكا فيها كتب إلي ما رأى فيه من تضعيف أخبار صحيحة عند أهل العلم بالحديث حين خالفها رأيه، وتصحيح أخبار ضعيفة عندهم حين وافقها رأيه، وسألني أن أجيب عما احتج به فيها حكم به من التصحيح والتعليل في الأخبار.

⁸ İbnü't-Türkmânî, Beyhakî'nin Tahâvî eleştirilerine *el-Cevheru'n-nakiy* adlı eseriyle cevap vermeye çalışmıştır. Kuraşî ise, Tahâvî'nin *Meâni'l-Âsâr* adlı kitabında yer alan hadislerin bir nevi tahrîci niteliğindeki *el-Hâvî fî Beyâni Âsâri't-Tahâvî* adlı eserini yazmıştır. *Meâni'l-âsâr*'daki hadislerin, kütüb-i sit-

→

Tahâvî'den sonra hicrî VIII. asra yani İbnü't-Türkmânî, Zeyla'î ve Kuraşî'ye gelinceye kadar tam dört asır boyunca dikkat çekici bir Hanefî hadis aliminin ortaya çıkmaması oldukça düşündürücüdür.

Bugüne kadar ününü daha çok biyografi ve fıkıhla duyuran Kuraşî'nin hadîşçiliğini *el-İnâye* adlı eseri ekseninde tespit etmeye yönelik doktora çalışmamız esnasında, hadis ilmini büyük oranda Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'den alan ve bu birikimleriyle Irâkî gibi büyük hadîşçilerin yetişmesine de katkı sağlayan iki Hanefî hadîşçisi Kuraşî ile Zeyla'î arasında farklı bir ilişkinin olduğunu tespit ettik.

İşte bu yazıda aynı dönemde, aynı şehirde ve hatta aynı medrese çevresinde bir hoca ve iki öğrencisi tarafından *el-Hidâye* hadisleri hakkında kaleme alınan üç ayrı orijinal çalışmadan hareketle Zeyla'î'nin İbnü't-Türkmânî ve Kuraşî'ye yönelttiği eleştirileri söz konusu edilecektir.

I. Üç Hanefî Hadîşçinin Kısa Özgeçmişleri

A. Alâuddîn İbnü't-Türkmânî

Mardin'den Kahire'ye göç eden ve burada Mardînî veya Türkmânî olarak tanınan bir aileden olan Ebü'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Osman b. İbrâhîm et-Türkmânî el-Mardînî, 683'te (1284) Kahire'de doğmuş ve 750'de (1349) yine aynı yerde vefat etmiştir.

Babası Fahrüddin Osman b. İbrahim (731/1331), Mısır'ın meşhur Hanefî fakihlerinden ve kadularından olup Mansûriyye medresesi müderrisliği yaparken derslerinde takrir yoluyla eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu'l-kebîr*'ini şerh etmiştir⁹. Kardeşleri ve çocukları da ulemadandır. İbnü't-Türkmânî babası başta olmak üzere ed-Dimyâtî (705/1306), İbnü's-Savvâf (712/1312), Ebü'l-Abbâs es-Serûcî (720/1320) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350)'den istifade etmiş; kendisinden de oğulları dışında Abdülkâdir el-Kuraşî (775/1373), el-İrâkî (806/1403), ez-Zeyla'î (762/1360) gibi âlimler ilim öğrenmiştir. Özellikle Hanefî fıkında otorite sayılan İbnü't-Türkmânî, aynı zamanda önemli bir hadîşçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ömrünün son iki yılını kâdilkudât olarak tamamlamıştır.

İbnü't-Türkmânî'nin bugüne kadar yayımlanmış iki eserinden *el-Cevheru'n-nakiyyü'r-redd ale'l-Beyhakî*, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Tahâvî'ye yönelttiği eleştirilere bir cevap niteliğindedir¹⁰. Diğeri ise Kur'ân-ı Kerîm'deki garîb kelimele-

→

te ile İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'i ve Tabarânî'nin Meâcimi gibi hadis kaynaklarındaki yerlerinin belirlenmesinden yola çıkan müellif bu çalışmasında aynı zamanda hadislerin senetleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, senetsiz nakledilen haberlerin senetlerini bulmuş ve bazı garîb kelimeleri de açıklamıştır. Kevserî tarafından, Tahâvî üzerine Kuraşî'nin hocası olan Membicî (719/1319)'nin *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünne ve'l-kitâb* adlı çalışmasından sonra yazılan ilk eser olarak addedilen bu şerh çalışmasını esasen bir tahrîc kitabı olarak değerlendirmek daha isabetlidir. el-Hâvî, 1999 yılında Seyyid Yusuf Ahmed'in tahkikiyle üç cilt hâlinde Beyrutta yayımlanmıştır.

⁹ Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 522 (T. no: 927).

¹⁰ Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Adem Dölek tarafından *Beyhakî-İbn Türkmanî Hadis İlişkisi* adıyla bir Yüksek Lisans tezi yapılmıştır. Ayrıca İbnü't-Türkmânî'nin Beyhakî'ye taakubâtı üzerine, konular paylaşılmak suretiyle Muhammed Diyâuddin A'zamî da-

→

ri kısaca açıklayan *Behcetü'l-erîb fî beyâni mâ fî Kitâbi'l-ilâhi mine'l-ğarîb bimâ fî'l-Kur'ân*'dır¹¹. *el-Cevheru'n-nakiy'*den başka hadis ilimlerine dair birisi İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs* adlı eserinden seçki ve özet niteliğinde oluşturduğu *el-Müntehab fî ulûmi'l-hadîs*¹², diğeri de Hanefî fıkâh kitapları *el-Hidâye* ile *el-Hulâsa*'nın hadislerini tahrice yönelik *et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa* olmak üzere iki çalışması daha vardır. Bunların dışında farklı alanlarda 7-8 kadar eseri daha kaynaklarda zikredilmektedir¹³.

B. Abdullah b. Yusuf ez-Zeyla'î

Doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklar bilgi vermemekle birlikte, nispetinden aslen Somali sahillerindeki Zeyla' kasabasından olduğunu ve babası Yusuf ez-Zeyla'î'nin de Kâhire'de h. 720 yılında vefat ettiği¹⁴ bilgisinden hareketle, onun da Kahire'de doğmuş olabileceğini söylemek mümkündür. Zaten tahsil hayatı ve hocaları da buna işaret etmektedir. Kâhire'de 762 (1360) yılında vefat ettiği hususunda ise kaynaklar hemfikirdir¹⁵.

Biyografi kitapları Zeyla'î'nin ilmini büyük oranda hemşehrisi olan Hanefî fakîhi Fahrüddîn Osman b. Ali ez-Zeyla'î (743/1342) ile Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'den tahsil ettiğine işaret etmekle birlikte¹⁶, Mizzî (742/1341), Necîb el-Harrânî (744/1343) ve Zehebî (748/1347) gibi dönemin önemli hadisçileri de onun hocaları arasında yer almaktadır¹⁷. Zeyla'î de hocası İbnü't-Türkmânî gibi *el-Hidâye* ve *el-Hulâsa* adlı fıkâh kitaplarındaki hadislerin tahrice yönelik birer çalışma yapmış, Tahavî'nin *Şerhu Meânî'l-Âsâr*'ını ihtisar etmiş ve Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirindeki hadislerin de tahririni gerçekleştirmiştir. Öğrencisi olan el-İrâkî (806/1403) ile hadis tahririnde yardımlaşmaları da bilinmektedir¹⁸. Şüphesiz Zeyla'î denilince akla *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye* adlı eseri gelir ki, bu yazının hareket noktası da zaten bu kitaptır.

C. Abdulkâdir el-Kuraşî

Tam adı Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrillâh b. Sâlim b. Ebi'l-Vefâ el-Kuraşî el-Mısırî'dir. Künyesi ise Ebû Muhammed'dir. 20 Şaban 696 (13 Haziran 1297) tarihinde Kâhire'de varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Büyük dedelerinden Ebü'l-Vefâ'ya nispetle İbn Ebi'l-Vefâ diye de

→

nişmanlığında Medine İslâm Üniversitesi Hadis bölümünde 2002 yılında beş adet doktora tezi yapmıştır.

¹¹ Bu eser, Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından 1990'da Ürdün'de yayımlanmıştır.

¹² Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu 390 numarada (54 varaktır) ve diğer bir nüshası da Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 2762 numarada (26 varaktır) kayıtlıdır.

¹³ İbnü't-Türkmânî'nin hayatı ve eserleri için bkz. Polat, 'İbnü't-Türkmânî', *DİA*. XXII, 385-387.

¹⁴ Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 235 (T. no: 731).

¹⁵ İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 128; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 228, 229; Kettânî, *er-Risaletü'l-Mustatrafe*, s. 185.

¹⁶ Mesela bkz. İbn Hacer, *ed-Düreru'l-Kâmine*, I, 292.

¹⁷ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye* I, 24, 59, 181, 247, 319.

¹⁸ Bkz. İbn Hacer, *ed-Düreru'l-Kâmine*, I, 292.

anılır. Kuraşî, 775/1373 yılında Kâhire'de vefat etmiştir. Doğum ve vefat tarihleri hususunda kaynaklarda her hangi bir farklılık yoktur¹⁹.

Henüz dokuz yaşında iken bir taraftan *Kudûrî* gibi temel fıkıh kitaplarını ezberlerken²⁰, diğer taraftan da dönemin büyük hadisçisi ed-Dımyâtî (705/1305)'nin derslerine iştirak ederek icazet almıştır²¹. Kâhire Mansûriyye Medresesinde uzun yıllar hadis ve fıkıh dersleri okutan Fahrüddîn Osman et-Türkmânî (731/1331)'den özellikle fıkıh alanında çok yararlanmış ve Fahrüddin'in vefâtından sonra da oğulları Ebu'l-Abbâs Tacuddin (744/1343) ile Ebu'l-Hasan Alâuddîn İbnü't-Türkmânî (750/1349)'lerden istifade etmiştir. Daha sonra aynı medreselerde kendisi de hocalık yapmıştır²². Kuraşî *el-Cevâhir* ile *el-İnâye* adlı eserlerinin mukaddimelerinde de açıkça ifade ettiği gibi, ilgi alanı olarak hadis ve biyografi ilimlerinde yoğunlaşmıştır. Kefevî, Kuraşî'nin ilminin İbnü'l-Harîrî ile birlikte Mardinli Türkmânî'lere dayandığını ifade etmektedir²³. Bunlara Sittülvüzerâ Ümmü Muhammed Vezîra (716/1316) gibi dönemin karakteristiği hanım muhaddislerin yanında, Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Teymiyye (728/1327)²⁴, tarihçi Kutbüddîn Abdulkerim (735/1334) ile Takıyyuddin es-Sübki (756/1355) ve Şemsüddin ez-Zehbî (748/1347)²⁵ gibi alimleri de ilave etmek gerekir²⁶. Hanefî fikhını ise Ebû Hanîfe'ye kadar isnatlı bir şekilde Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim es-Serûcî (720/1320)'den okumuştur²⁷. Gerek hocaları ve gerekse eserlerinden Kuraşî'nin meşgul olduğu ilim dallarının; hadis, fıkıh, tarih-siyer, kelim ve dil-edebiyat olduğu anlaşılmaktadır. Fakat biyografilerinde vurgu, hadisçiliği ve fıkıhçılığınadır²⁸. Zaten hocalarının ekserisi de hadisçilerden ve fıkıhçılardan oluşmaktadır.

Bugüne kadar ününü daha çok Hanefî âlimleri ansiklopedisi niteliğini haiz *el-Cevâhiru'l-mudriyye fî tabâkâtî'l-hanefiyye* adlı eseriyle duyuran Kuraşî'nin, yirmiden fazla eseri arasında doğrudan Hadis ilimlerine dair irili ufaklı dokuz eseri-

¹⁹ Kuraşî'nin hayatına yer veren belirli kaynaklar: Kuraşî, *el-Cevâhir* (Muhakkik el-Hulv'un, *Mukaddimesi*), I, 1-89; İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 157-160; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehb*, VIII, 410; İbn Hacer, *ed-Düreru'l-kâmine*, III, 6 (T. no: 2472) ve *İnbâu'l-ğumr*, I, 86, 87; Tağrîberdî, *ed-Delilü's-şâfi*, I, 423 (T. no: 1456); İbnü'l-Hinnâî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 301 (T. No: 237); Taşköprizade, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 127; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 168, (T. no: 209); İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 196, (T. no: 150); Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 366 (T. no: 1283); Suyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, I, 390; Kevserî, *Hâşiye alâ Lahzu'l-elhâz*, 157-160; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 597.

²⁰ Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 543 (T. no: 950).

²¹ İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 157; İbn Hacer, *ed-Düreru'l-Kâmine*, III, 6 (T. no: 2472); Tağrîberdî, *ed-Delilü's-Şâfi*, I, 423 (T. no: 1456).

²² Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 543 (T. no: 950).

²³ Kuraşî, *el-Cevâhir* (el-Hulv'un Mukaddimesi), I, 19, 21 (Kefevî'nin *Ketâibu A'lâmî'l-Ahyâr* adlı eserinden naklen).

²⁴ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 198b. *el-Cevâhir*'de ve önsözünde hocaları arasında yer almayan İbn Teymiyye ile ilgili, *el-İnâye*'de *'Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Teymiyye'den işittim'* diyerek İbn Teymiyye'den ders aldığını bizzat Kuraşî kendisi açıklamaktadır.

²⁵ Kuraşî'nin hocaları arasında Zehebî'nin bulunuşunu, *el-İnâye* (113b varak) adlı eserinden tespit ettik. *el-Cevâhir* muhakkiki Hulv, Zehebî'yi Kuraşî'nin hocaları arasında saymamıştır.

²⁶ Geniş bilgi için bkz. Acar, *Kuraşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 43-45.

²⁷ Kuraşî, *el-Cevâhir*, I, 54 (T. no: 65).

²⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 196, (T. no: 150).

nin olduğu tespit edilmiştir. Daha çok tahrîc ve ricâl edebiyatına yönelik bu eserlerden özellikle Hidâye hadisleriyle ilgili *el-Înâye bi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye*, Hulâsa hadisleriyle ilgili *et-Turuk ve'l-Vesâil ilâ Ma'rifeti Ehâdîsi Hulâsati'd-Delâil*, Tahâvî'nin *Meânî'l-âsâr*'ındaki rivâyetlerin isnadıyla ilgili *el-Hâvî fî Beyâni Âsâri't-Tahâvî ve Hidâye* ile Hulâsa'da geçen isimlere yönelik olarak Nevevî'nin aynı isimdeki eserine benzer nitelikteki *Tehzîbü'l-esmâi'l-Vâkı'a fî'l-Hidâye ve'l-Hulâsa* adlı çalışmaları hem hacim ve hem de içerik açısından dikkat çekici niteliktedir. Sadece *el-Înâye* çalışması sırasında kullandığı iki yüzü aşkın kaynak, onun hadis ilimleri alanındaki mükteşebâtını ve bu sahadaki literatüre olan hâkimiyetini ortaya koymaktadır. *el-Cevâhir*'in yanı sıra *el-Hâvî* ve *Tehzîbü'l-esmâ* da yayımlanmıştır. Dolayısıyla tahsili ve eserleri nazarı dikkate alındığında Kuraşî'nin öncelikle bir hadisçi, arkasından da sırayla bibliyograf ve fıkıhçı olduğunu söylemek daha doğrudur.

II. Ortak Özellikleri ve Birbirleriyle İlişkileri

Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulan Memlûkler/Kölemenler Türk Devleti Mısır'ında hem ilmî çevrelerde hem de devlet bürokrasisinde oldukça etkili olan Mardinli Türkmânî ailesinin en parlak ve meşhur ferdi durumundaki Alaüddin b. Osman İbnü't-Türkmânî, hem babasından devraldığı ve dönemin en popüler eğitim kurumlarının başında gelen Mansûriyye Medresesi baş müderrisliğini, hem de kâdilkudâtlık görevini birlikte sürdürmüştür²⁹. Zaten müstemilatında sultanların türbeleri bulunan, dönemin en büyük medresesi niteliğini haiz, bünyesinde fıkıh, hadis ve kıraat bölümlerini barındıran bu medresenin başında o zamanki statü gereği ancak kâdilkudât olanlar bulunabiliyordu³⁰. Zeyla'î ile Kuraşî ise bu medresede Alaüddin İbnü't-Türkmânî'den hadis ve fıkıh öğrenen iki öğrenci durumundadırlar. Kuraşî daha sonra aynı yerde müderrislik de yapmıştır. Diğer taraftan her üç âlimimizin ed-Dimyâtî (705/1306), İbnü's-Savvâf (712/1312), Ebü'l-Abbâs es-Serûcî (720/1320), İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), Fahrüddin Osman b. İbrahim (731/1331) gibi ortak hocaları vardır. Aynı şekilde el-İrâkî (806/1403) de ortak öğrencileridir.

Bu üç Hanefî hadisçinin makalemize konu olan en önemli ortak yönleri ise, her üçünün de Burhânüddin el-Merğînânî'nin *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî* adlı meşhur fıkıh kitabındaki hadislerle ilişkin birer çalışma yapmış olmalarıdır. Eserlerine İbnü't-Türkmânî *et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, Zeyla'î *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye* ve Kuraşî de *el-Înâye bi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye* adlarını vermişlerdir³¹. Bir anlamda Şâfiî fıkının Hidâye'si diyebileceğimiz *el-*

²⁹ Bkz. Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 522 (T. no: 927); Makrizî, *Kitâbu'l-Mevâiz*, II, 131.

³⁰ Makrizî, *Kitâbu'l-Mevâiz*, II, 131.

³¹ Bu üç eserden *Nasbu'r-râye* matbu ve maruftur. Her ne kadar Kuraşî'nin hocasıyla olan diyalogunda (*el-Cevâhir*, II/583, T. no: 984) İbnü't-Türkmânî'nin eserinin adı *el-Kifâye* şeklinde ifade edilmiş olsa da, müellifin daha sonra kitabının ismini *et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa* şeklinde kesinleştirdiği anlaşılmaktadır. Zira birisi Carullah ve diğeri de Haraççioğlu Koleksiyonu olmak üzere elde ettiğimiz iki farklı nüshasında da yukarıdaki isim yer almış ve *el-Kifâye* kelimesi kullanılmamıştır. Carullah Nüshasının sonunda, istinsah tarihi olarak 759 yılı yani müellifin vefâtından dokuz yıl sonrası müstensih tarafından tarihlendirilmiştir. Müstensih ise, başlangıç cümlesinden anlaşıldığına göre

→

Mühezzeb'in hadislerine yönelik Hâzîmî (584/1188), Nevevî (676/1288) ve İbnü'l-Mülakkın (804/1401)'ın yaptığı işi, bu üç Hanefî hadisçi gecikmeli olarak *el-Hidâye* üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Hanefî fıkıh kitaplarında fetvanın dayanağı olarak gösterilen hadislerin sübut ve sıhhat açısından değerlendirilmesi bağlamında Tahâvî (321/)'den tam dört asır sonra yapılan ilk çalışmaları da bunlar oluşturmaktadır. Hatta Serûcî (720/1320), Aynî (855/1451) ve İbnü'l-Hümâm (861/1457) gibi alimlerin Hidâye'nin daha çok fikhî yönüyle ilgilenen ama aynı zamanda hadisleri hakkında da belirli ölçüde değerlendirmelerde bulunan çalışmaları hesaba katılmazsa, Hidâye üzerine yapılan altmıştan fazla çalışma³² içerisinde doğrudan hadisleriyle ilgili olanların sayısını bu üç tahrîc çalışması ile sınırlandırmak mümkündür. Ayrıca isimlerinden de anlaşılacağı gibi İbn Hacer (852/1448)'in *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*'si ile İbn Kutluboğa (879/1474)'nın *Münyetü'l-Elma'* adlı risalesi müstakil çalışma olarak değil, *Zeyla'*'ye ait *Nasbu'r-râye*'nin ihtisarı ve tekmilesi çabaları şeklinde değerlendirilmelidir.

Hadis ilimlerinde tahrîc, "Bir eserde bulunan hadislerin, senedini, kaynağını ve sıhhat derecesini tespit etmek³³" şeklinde veya "Hadisin isnatla nakilde bulunulan ana kaynaklardaki yerlerini belirtmek ve ihtiyaç duyulduğunda hadisin derecesini açıklamak³⁴" olarak tarif edilmektedir. Şüphesiz hadisler, sadece hadisçilerin ilgilendiği ve yararlandığı metinler olmayıp, fıkhıtan akaide varıncaya kadar bütün İslâmî ilimlerin en temel referanslarının başında gelmektedir. Fakat hadis dışındaki dallarla ilgilenenlerin hadis kullanımında hadisçiler kadar hassas olmasını beklemek elbette doğru değildir. İşte bu durum, farklı branşlarda kaleme alınan kitaplarda kullanılan hadislerin hadis kaynaklarındaki yerlerini ve niteliklerini tespit etme çalışmalarını doğurmuştur. Daha çok hicrî beşinci asırdan itibaren bu alanda görülen çalışmalar tahrîc literatürünü ortaya çıkarmıştır. Amaç, farklı sahalarda kaleme alınan dinî kitapların bir anlamda hadis disiplini açısından denetlenmesidir. Tahrîcin bir taraftan hadisi sonradan dâhil olabilecek kusurlardan korumak ve diğer taraftan da sahîh olanlarını sakîmlerinden ayırmak gibi önemli bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle hadisler hakkındaki endişeler ortadan kalkacak ve hadisleri senetsiz zikreden bazı ciddi eserlerin değer kaybına uğradığı zannı da yok edilmiş olacaktır³⁵. Aynı zamanda bu tahrîc çalışmalarıyla içerisinde hadis kul-

→

re müellifin öğrencisidir ama ismi bilinmemektedir. Doğrudan eser adıyla başlayan Haraşçioğlu nüshasının müstensihisi, son varaktaki ifadeye göre Yusuf b. Ali b. Muhammed'dir. Fakat bunda da istinsah tarihi yoktur. Bkz. Süleymâniye Kütüphanesi Carullah Koleksiyonu, No. 261 ve Bursa İnebey/Genel Kütüphanesi Haraşçioğlu Koleksiyonu, No. 385. Bu bilgiler ışığında Cemal Abdullah Aydın'ın (Hadiste Tahrîc, 117), İbnü't-Türkmânî'nin Hidaye hadislerini tahrîce yönelik *Kıfaye fî marifeti ehâdisi'l-Hidaye* adıyla bir çalışmasının Carullah 261 numarada kayıtlı olduğu şeklindeki tespiti ile Selahattin Polat tarafından (*İbnü't-Türkmânî*, DİA. XXII, 385-387) müellifin eserinin adının *Tahrîci ehâdisi'l-Hidâye* şeklinde belirtildikten sonra bazı kaynaklarda *et-Tenbîh ale'l-ehâdisi'l-Hidâye* adıyla müellife nispet edilen eserin başkasına ait olduğu şeklindeki bilgilerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kuraşî'nin *el-İnâye*'sine gelince, geniş bilgi için müellifin bu eseri ve hadisçiliğiyle ilgili tarafımızdan yapılan *Kuraşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri* adıyla yayımlanan doktora çalışmasına bakılabilir.

³² Bkz. Kallek, "Hidaye", DİA. XVII, 472.

³³ Yardım, *Hadis II*, s. 109.

³⁴ Tahhân, *Usulu't-tahrîc*, s. 12.

³⁵ Bkz. Yardım, *Hadis II*, s. 109.

lanılan branş dışı kitapların aslî hadis kaynakları ile ilişkisi de kurulmuş olacaktır. Bu ilişki kurulurken de hadis ilminin verilerinden yararlanılarak hadisin isnadı ve metni değerlendirilmiş olacaktır³⁶.

Hadis tarihi boyunca tek bir hadisi inceleyen risalelerden tutun da belli bir konudaki hadisleri ele alan çalışmalara varıncaya kadar birbirinden oldukça farklı türde çalışmalar yapılmakla birlikte tahrîcin en kapsamlı ele alındığı eserler, belirli bir kitabın ihtiva ettiği hadisleri inceleyen tahrîc çalışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta çoğu zaman tahrîc edebiyatı denilince ilk akla gelen eserler bunlar olmaktadır. Bu alandaki ilk çalışma, en önemli Şâfiî fıkah kitaplarından birisi olan Şîrâzî (476/1083)'nin *el-Mühezzeb* adlı kitabındaki hadisleri tahrîc etmek üzere Hâzîmî (584/1188)'nin kaleme aldığı ama günümüze intikal etmeyen *Tahrîcu ehadîsi'l-Mühezzeb* adlı eseri kabul edilmiştir. Özellikle VIII-X. asırlar arasında bu sahada yoğun bir çaba görülmekte, hatta tahrîc geleneğinin oluştuğu bu zaman dilimi '*tahrîc dönemi*' olarak adlandırılmaktadır³⁷.

Gördüğü lüzum üzerine³⁸ Hidâye'nin hadislerine ilişkin yaptığı bir çalışmayı 730 yılında tamamlayarak *el-Kifâye* adıyla hocası Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'ye takdim eden Kuraşî, hocasının da aynı isimle ve aynı konuda benzer bir eser yazdığını öğrenince yine onun önerisiyle kitabının adını *el-Înâye* olarak değiştirmiştir³⁹. Yani aynı medresenin hocası ve talebesi 730 yılında ama birbirlerinden habersiz bir şekilde Hidâye'nin hadislerine ilişkin birer tahrîc çalışması yapmışlar ve ilerleyen satırlarda anlaşılacağı gibi medresenin bir diğer öğrencisi olan Zeyla'î de tam olarak tarihi bilinmemekle birlikte bu iki çalışmayı gördükten sonra *Nasbu'r-râye* adıyla maruf kitabını kaleme almıştır. Dolayısıyla günümüze intikal açısından düşünülüğünde bu sahanın ilk eseri olarak Kuraşî'nin *el-Înâye*'sinin kabul edilmesi gerekmektedir.

Tahrîc çalışmaları bazen sadece hadislerin kaynaklarını göstermek, bazen sadece sıhhat durumuna işarette bulunmak ve bazen de her ikisini bir arada yapmak şeklinde kendisini gösterebilmektedir. Daha çok müellifin amaç ve yöntemine biraz da maharetine bağlı olarak tahrîc kitapları özet, orta ve detaylı olmak üzere farklı şekillerde gerçekleştirilebilmektedir. Meselâ rükuya giderken ve kalkarken ellerin kaldırılmasıyla ilgili Hidâye'deki hadisin tahrîcini Kuraşî kendi metodu çerçevesinde 3-4 satırda tamamlarken, *Nasbu'r-râye*'de bu bölüm 25 sayfayı bulmaktadır⁴⁰. Bu bağlamda *et-Tenbîh*, *Hidâye* ve *Hulâsa*'da yer alan bütün hadisleri tahrîc etmeyi değil, sadece sıhhat durumlarının bilinmesine ihtiyaç duyulan hadislerin kısaca sıhhatlerine işaret etmeyi hedefleyen özet bir tahrîc kitabıdır⁴¹. Hadisin bü-

³⁶ Bkz. Budak, *Tahrîc Literatürü*, s. 28-31.

³⁷ Aydın, *Hadiste Tahrîc*, 115 vd.

³⁸ Kuraşî, Hanefilerin hadise değer vermedikleri ve ahkam konusunda zayıf hadislerle ihticac ettikleri şeklinde muhalifce bir takım ithamlarda bulunulması, buna mukabil Hanefî alimlerin mütekaddimûna güvenerek mezhebin farklı hadis anlayışını ortaya koyacak çalışmalar yapmadıkları gerekçesiyle yazdığını ifade etmektedir. Bkz. Kuraşî, *el-Înâye*, 2a, 2b.

³⁹ Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 583 (T. no: 984).

⁴⁰ Bkz. Kuraşî, *el-Înâye*, 34a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 392-418.

⁴¹ Nitekim ilk varakta yer alan on üç hadisten 4. sıradaki *hadîsü's-sivâk*, 6. sıradaki *hadîsü tahlîli'lihye*

→

tün kaynaklarını tespit etmekten ziyade sıhhat durumunu belirlemeyi esas alan *el-İnâye*'yi ise, orta düzeyde bir tahrîc kitabı olarak kabul etmek mümkündür. Buna mukabil *Nasbu'r-râye*'de, sıhhat durumları ne olursa olsun hadislerin bütün kaynaklarına, değerlendirmelerine, konuya ilişkin var olan diğer rivâyetlere ve ayrıca *Hidâye*'de hiç temas edilmese dahi özellikle Şâfiîlerin dayanakları durumundaki hadislere yer verilmiştir⁴².

III. Zeyla'î'nin Eleştirileri

Kendisinden önce yakın çevresinde *Hidâye*'nin hadislerine yönelik yapılan iki farklı çalışmayı elinde bulunduran Zeyla'î, hem yöntem ve hem de muhteva açısından diğerlerinden oldukça farklı ve kapsamlı durumdaki *Nasbu'r-râye*'yi kaleme almıştır. Bu çalışmasında, *Hidâye'deki hadisler bağlamında Hanefîlerin rivâyete dayalı delilleri ile ihtilâflı konularda başta Şâfiîler olmak üzere diğer mezheplerin karşı delil olarak kullandıkları hadisleri ele almıştır. Bu hadislerin yerlerini ulaşılabilen bütün kaynaklardan tespit etmeyi ve tespit edilen bu hadislerin sıhhat durumlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun yanında, önceki alimlerin değerlendirmelerine de geniş olarak yer vermiştir. Bu nakillerinde Nevevî ve İbn Kayyım gibi hadisçilerin ilgili rivâyetlere ilişkin hatalı değerlendirmelerinin yanı sıra, İbnü't-Türkmânî ile isim vermeden Kuraşî'ye ait mezkur iki çalışmada gördüğü yanlışlıklara zaman zaman atıflar yapmayı da ihmal etmemiştir. Örneğin İbnü'l-Cevzî'nin aynı hadisi bir yerde kendi lehine delil niteliğinde olduğu zaman hüccet kabul ettiğini ama bir başka yerde zayıf addettiğini ileri sürmekte ve müteaddit defalar vehm/hata yaptığını tekrarlamaktadır⁴³. Nevevî'nin vehm ve zühûllerine de zaman zaman işaret etmektedir⁴⁴. Yine hem kendisinin, hem de İbnü't-Türkmânî'nin ve Kuraşî'nin hocası olan *Hidâye* şârihi Ebu'l-Abbâs es-Serûcî (720/1320)'nin de zaman zaman hata yaptığını söylemektedir⁴⁵.*

→

ve 8. sıradaki *hadîsü istîâbi'l-mesh* ile işaret edilen hadisler yalnızca Hulâsa'da bulunmaktadır. Bu on üç hadisten 5, 10, 11 ve 13. sıradakiler ise sadece *Hidâye*'de mevcuttur. Geriye kalan beş hadis de her iki fıkıh kitabında yer alan ortak hadislerdir. Varağın sonundaki 13. hadis olan "*Yayılmadığı sürece bir-iki damla kandan dolayı abdest gerekmez*" hadisi, *Hidâye*'de 20. rivâyet olarak yer aldığına göre diğer on rivâyete *et-Tenbih*'te tenbihlerine ihtiyaç duyulmamıştır. Bkz. İbnü't-Türkmânî, *et-Tenbih*, 1ab.

⁴² Yayımlanan *Nasbu'r-râye*'ye bir takrîz hazırlayan Kevserî şunları söylemektedir: "*Hanefî mezhebinin olduğu kadar diğer mezheplerin de en nadide hazinelerinden birisi olması, Nasbu'r-râye'nin en önemli özelliklerindedir. Onun ortaya koyduğu net delillere Hanefîler kadar diğer mezhep mensupları da sarılmaya muhtaçlardır, ondan müstağnî kalamazlar. Fıkıhın bütün delillerini muhtevî olduğundan her coğrafyadaki fakihler için âdeta genel mürâcaat kaynağıdır. Hanefî mezhebinden daha çok, hadise hizmet etmiştir.*" Kevserî'nin takrîzi için bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 9.

⁴³ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 78. İbnü'l-Cevzî'yi vehm ile ithâm ettiği yerler için bkz. *Nasbu'r-râye*, I, 1, 59, 139.

⁴⁴ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 218, II, 56, 57, 59, 229.

⁴⁵ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 147, II, 32, III, 261. Asıl adı Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim (720/1320) olan es-Serûcî, *el-Ğaye* adıyla *Hidâye*'yi şerh etmiş ama eserini tamamlayamamış ve aynı metotla Kâdî Sa'düddîn ed-Dîrî (867/1463) eksik kalan kısmı tamamlamıştır. Bkz. Kuraşî, *el-Cevâhir*, I, 53 (T. no: 65); Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2033. Çorum Kütüphânesinde eserin bir adet yazma nüshası mevcuttur. Ancak 19 Hk 1305 ve 1338 numarada kayıtlı iki parça hâlindeki toplam 570 varak tutarındaki bu nüsha, ed-Dîrî'nin yazdığı kısımlardan müteşekkil olduğundan Serûcî'nin çalışması hakkında herhangi bir fikir edinme imkânını bulamadık. Bu iki parça yazmadan toplam 113 varaklı 1338 numaralı nüshanın başında üçüncü cilt kaydı bulunmakta ve el kesmenin keyfiyeti konusunda başlayıp vakıf

→

Zeyla'î bütün bu nevi eleştirilerinde mutlaka isim veya kitap adı vermektedir. İsim veya kitap zikretmeksizin yönelttiği eleştirilerin bir tek istisnası vardır; o da, hocası Alâuddîn'nin taklit ettiği kişidir. Mesela henüz Hidâye'nin ilk hadisi olan "Muğîre b. Şu'be'nin rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber bir kavmin çöplüğüne varıp tuvalet ihtiyacını giderdi, sonra abdest aldı, başını ve mestlerini meshetti"⁴⁶ şeklindeki metnin, Muğîre'den nakledilen iki ayrı rivâyetin birleştirilmiş şekli olduğunu tespit etmekte ve bu rivâyetleri diğer tarikleriyle birlikte tahrîc ettikten sonra şunları söylemektedir: "Derin bilgiye sahip olan üstadımız Alâuddîn'in bu hadise ilişkin çalışmasında iki tane vehm/hata gerçekleşmiştir. Birincisi Huzeyfe rivâyetini, Buhârî'nin lafzıyla ama Müslim'in ziyâdesi ile birlikte tek bir metin hâlinde nakledip 'أَخْرَجَاهُ/ikisi rivâyet etti' demesidir. Halbuki az önce açıkladığımız gibi 'mestler üzerine mesh yaptı' ifadesini yalnız Müslim rivâyet etmiş olup, bu kısım Buhârî'de yoktur. İkinci hata ise Merğînânî'nin tek bir hadismiş gibi sunduğu iki ayrı rivâyetin, ikisi de Muğîre'den nakledilen hadisler olmasına karşın, bu birleşik metnin Huzeyfe ile Muğîre'den nakledilen iki rivâyetten oluştuğunu zannetmesidir. Bu hakikaten şaşılacak bir şeydir. Mademki musannif Merğînânî hadisi, sahâbî adı zikrederek Muğîra'ya nispet etmiş, o halde buna uygun davranmak gerekirdi. Bu ikinci hata, hocamın biz-zat kendisinin yaptığı bir hata olmayıp bu konuda başkasını taklidinden ibarettir."⁴⁷

Hidâye'de birleştirilen Muğîra hadisleri şunlardır: 1. Müslim'in rivâyeti: Muğîra (r.a)'dan rivâyet edildi: Hz. Peygamber abdest aldı, başını ve mestlerini meshetti. 2. İbn Mâce'nin rivâyeti: Muğîre b. Şu'be'nin rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber bir kavmin çöplüğüne varıp tuvalet ihtiyacını ayakta giderdi. Yani Muğîra rivâyeti hiçbir şekilde Buhârî'de yer almadığı halde Şeyhayn'ın rivâyet ettiğinin söylenmesi birinci hatayı oluşturmaktadır. Buhârî ile Müslim'in ortak rivâyet ettikleri hadis ise Huzeyfe hadisi olup şöyledir: "Huzeyfe (r.a)'ın rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber bir kavmin çöplüğüne varıp tuvalet ihtiyacını ayakta giderdi, sonra su istedi ve su getirilince abdest aldı." Müslim'de 'başını meshetti' ziyâdesi de vardır.

Öncelikle her iki eleştirisinde de Zeyla'î'nin tamamen haklı olduğunu ifade edelim. Zira gerçekten de Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'nin söz konusu hadise ilişkin tahrîci aynen söylenen gibidir⁴⁸. Peki birincisi tamamen hocanın kendi hatası, ama ikincisinde kimi taklit etmiş de hataya düşmüştür? O 'başkası' kimdir? Ne burada, ne de eserin başka bir yerinde o 'başkası'nın kim olduğuna dair kitap veya şahıs adı olarak en ufak bir ipucu vardır. Zeyla'î'nin isim vermeden ikinci hatanın kaynağı olarak gösterdiği o taklit edilenin, Kuraşî olabileceğini *el-İnâye* tetkikimiz esnasın-

→

konusuyla sona ermektedir. Nüshanın sonunda, eser adının 'Ğâyetü'l-beyân' olduğu ve 880 hicri tarihinde istisnah edildiği ifade edilerek bir sonraki bölümün alış-veriş konusuyla başlayacağı açıkça ifade edilmektedir. 1305 numaralı nüshanın başında ise dördüncü cilt kaydı bulunmakta olup alış-veriş konusuyla başlamakta ve Hidâye'nin sonuna kadar olan kısımları ihtiva etmektedir.

⁴⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 12.

⁴⁷ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 2. ...وَهَذَا الْوَهُمُ النَّائِي لَمْ يَنْتَبِهْ بِهِ الشَّيْخُ، وَإِنَّمَا قَلَّدَ فِيهِ عَزْرَهُ.

⁴⁸ Bkz. İbnü't-Türkmânî, *et-Tenbîh*, 2a: " حديث السباطة والمسح على ناصيته وخفيه مركب من حديث المغيرة وحذيفة، فحديث المغيرة في المسح على " الناصية والخفين اخرجه مسلم، وحديث حذيفة في السباطة والبول قائما والمسح على الخفين اخرجه ابو داود والبيهقي المسح على الناصية من حديث انس

da düşündük. Çünkü Kuraşî tam da bahsedilen şekilde davranmıştı: “*Bu hadis, birisi Huzeyfe ve diğeri de Muğîra’dan olmak üzere iki rivâyetten mürekkeptir. Muğîra hadisini Müslim, Huzeyfe hadisini ise Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.*”⁴⁹ Yani İbnü’t-Türkmânî’nin yaptığı birinci hata *el-İnâye*’de yapılmamış ama işaret edilen ikinci hata aynen yer almıştır.

Zeyla’î’ye göre hocasının taklide dayalı yanlışlarından bir tanesi de, Hz. Enes’in abdest alırken bütün azalarını üçer kez yıkayıp başını da bir kez meshettiği ve arkasından da aldığı abdesti Hz. Peygamberden öğrendiğini söylediği rivâyete ilgilidir. Bu rivâyeti Merğînânî bizzat Enes ismini zikrederek⁵⁰ not etmiş ama Zeyla’î’ye göre kaynaklarda o sahâbiden böyle bir hadis yoktur. Bununla birlikte aynı metin Sahîhayn’da Abdullah b. Zeyd’den nakledilmektedir. Bu tespitlerinden sonra da şöyle demektedir: “*Sahîhayn’da geçen Abdullah b. Zeyd hadisinin Enes rivâyetine kaynaklarda rastlamadım. Ancak hocam Alaaddin sırf başkasını taklit ederek Taberânî’nin el-Evsat’ında bu rivâyeti naklettiğine dair bir bilginin İbn Dakîki’l-İd’in el-İlmâm adlı eserinde yer aldığını söylemesine rağmen ne el-Evsat’ta ve ne de el-İlmâm’da bulabildim.*”⁵¹ Burada İbnü’t-Türkmânî’nin, el-İnâye’deki şu cümleyi taklit ettiği anlaşılmaktadır: “*İbn Dakîki’l-İd el-İlmâm adlı eserinde şöyle demiştir: Enes hadisini Taberânî el-Evsat’ında nakletmiştir.*”⁵² Zeyla’î’nin bulamadığını söylediği o rivâyetin Taberânî’de bulunması, ama yanındaki nüshanın eksikliğinden ötürü Zeyla’î’nin görememesi ve bir buçuk asır sonra İbn Kutluboğa’nın ‘*Aksine o Enes rivâyeti orada vardır*’ diyerek Zeyla’î’nin yanlış olduğunu vurgulaması bir tarafa, taklit edilen o isimsiz kahramanın Kuraşî olduğu biraz daha netleşmektedir⁵³.

Taklitten dolayı hocasının yanlışlığını ileri sürdüğü diğer bir rivâyet ise, Ebû Dâvûd ve Nesâî ile hasen-sahîh kaydıyla Tirmizî’nin naklettiği “*Cuma günü abdest alan kimsenin durumu ne güzeldir. Ama gusûl abdesti alanın durumu daha da güzeldir*” şeklindeki Semura b. Cündüb hadisidir. Bu hadisi tahrîcinden sonra Zeyla’î şöyle demiştir: “*Üstadımız Alâuddin’in başkasını taklit etmek suretiyle ‘Tirmizî dedi ki, Hasan’ın Semura’dan hadisi işitmesi bana göre sahihtir’ demesi güzel/uygun olmamıştır. Zira Tirmizî katiyen böyle dememiş, sadece naklettiği farklı kanaatlerden birisini tercih etmiştir.*”⁵⁴ Hakikaten de Alâuddin İbnü’t-Türkmânî ilgili hadisin kısa tahrîcinin sonunda ‘*وحسنه الترمذي وقال سماعه من سمرة عندى صحيح*’ / Tirmizî bu hadise hasen hükmünü vererek dedi ki, *Hasan’ın Semura’dan hadisi işitmesi bana göre sahihtir.*”⁵⁵ Zeyla’î’ye göre İbnü’t-Türkmânî’nin taklit ettiği cümle şu olsa gerektir: “*Hasan’ın Semura’dan hadisi işitmesi hususunda ihtilaf edilmiştir... Tirmizî dedi ki,*

⁴⁹ Kuraşî, *el-İnâye*, 3a. هذا الحديث مركب من حديثين؛ حديث المغيرة بن شعبة وحديث حذيفة بن اليان. فأما حديث المغيرة فرواه مسلم عنه: " أن النبي صلى الله عليه وسلم توطأ فمسح ناصيته وعل العمامة وعل خفيه". وأما حديث حذيفة فرواه البخاري ومسلم عنه قال: "أنا النبي صلى الله عليه وسلم سباطة قوم فإنا ثم دعا بآء فحجته بآء فتوطأ". وفي رواية لمسلم "فتوطأ فمسح على خفيه".

⁵⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 13.

⁵¹ Zeyla’î, *Nasbu’r-râye*, I, 30.

⁵² Kuraşî, *el-İnâye*, 6a

⁵³ İbn Kutluboğa, *Münnye*, s. 13; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, III, 194 (H. no: 2905).

⁵⁴ Zeyla’î, *Nasbu’r-râye*, I, 89.

⁵⁵ İbnü’t-Türkmânî, *et-Tenbîh*, 3a, 4a.

*Hasan'ın Semura'dan hadisi işitmesi bana göre sahihtir*⁵⁶." Yani Hasan-ı Basrî'nin Semura (r.a)'dan hadisi dinleyip dinlemediği tartışmasında hoca Alâuddîn ve onun taklit ettiği kişi, Tirmizî'nin müspet kanaati olduğunu söylemeleri üzerine Zeyla'î, bunun Tirmizî'nin kendi kanaati değil de başkasından yaptığı nakillerden birisini tercih ettiği şeklinde ifade edilmesi gerektiğini hatırlatıyor. Bizi konunun öneminden ziyâde, taklit edilen kimsenin Kuraşî olmasının tebeyyün etmiş olması ilgilendirmektedir.

Böylelikle yukarıda *Nasbu'r-râye*'deki, Zeyla'î'ye göre Alâuddin İbnü't-Türkmânî'nin taklit kaynaklı hatalarından ilk üç eleştiriyi ele almış olduk. Sadece bu üç eleştiride bile görüldü ki, Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'nin taklit ettiği söylenen bilgiler cümle cümle Kuraşî'nin *el-Înâye*'sinde mevcuttur. Fakat Zeyla'î eserinin hiçbir yerinde, hocasının hata yapmasına sebep olan o mukalled/taklit edilen kişinin kim olduğuna dair hiçbir ipucu vermemektedir.

Bu durum, *Nasbu'r-râye* üzerine özellikle Zeyla'î'nin 'hadis kaynaklarında bulamadım anlamında *garîb*' dediği rivâyetleri söz konusu ederek bir tekmile kalem alan İbn Kutluboğa'nın da dikkatini çekmiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur. "Dönemin hâfızının (İbn Hacer olsa gerekir) notları arasında, o '*başkası*'nın Zeyla'î'nin hocası olduğunun ifade edildiğini gördüm. Ama Zeyla'î bu ifadesiyle hocasını değil, hocasının çevresinden birisini kastettiğini biliyorum. Fakat edebimden dolayı o ismi açıklamayacağım." İbn Kutluboğa'nın bu risalesini tahkik eden Kevserî de, akranlar arasında rekabetin bilinen bir durum olduğu ve müellife uyarak kendisinin de o ismi açıklamayacağı notunu düşmüştür⁵⁷.

Elbette *Nasbu'r-râye*'de İbnü't-Türkmânî ve Kuraşî'ye yöneltilen eleştiriler bunlarla sınırlı değildir. Tam 20 yerde taklitten bahsedilmeksizin doğrudan Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'nin bizzat kendisinden kaynaklanan hataların olduğu ifade edilmektedir⁵⁸. Hatta Zeyla'î bunlardan birisinde İbnü't-Türkmânî'nin, Enes ve Ebû Saîd el-Hudrî (r.a)'ye ait iki fetvânın Tahâvî'de yer aldığını söylemesinin bir hata olduğunu ama bunun başkasını taklitten değil bizzat hocanın kendisinden kaynaklandığını açıklama gereği duymaktadır⁵⁹. Çünkü hocanın sürekli taklit ettiği zat yani Kuraşî burada hata yapmamış ve mezkûr iki fetvâyı da aynen Zeyla'î gibi kaynaklarda bulmadığını söylemiştir⁶⁰. Dolayısıyla bu durum Zeyla'î'ye böyle bir açıklama yapma gereği hissettirmiş olmalıdır. Bu örnekte olduğu gibi Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'nin taklit olmaksızın bizzat kendisinin yaptığı ileri sürülen yirmi hatanın tamamında, gerçekten de Kuraşî'nin, hata olarak tavsif edilen duruma düşmediği görülmektedir.

⁵⁶ Kuraşî, *el-Înâye*, 10a.

⁵⁷ Bkz. İbn Kutluboğa, *Münye*, s. 37.

⁵⁸ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 104, 129, 138, 211, 247, 283, II, 151, 252, 395, 395, III, 24, 36, 136, 160, 239, 361, 413, 429, IV, 51, 109, 391

⁵⁹ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 129.

⁶⁰ Kuraşî, *el-Înâye*, 12b.

İbnü't-Türkmânî'nin kendisi araştırmaksızın sırf başkasını taklit ettiği ve o 'başkası'na güvendiği için yaptığı ileri sürülen hata sayısı ise 46'dır⁶¹. Bunların tamamında hata olarak nitelendirilen durum, hakikaten hatanın olup olmaması bir tarafa aynıyla Kuraşî'nin *el-İnâye*'sinde mevcuttur. Bunlardan ilk üçünü yukarıda açıklamıştık. Diğerleri ise şunlardır: Teşrik günlerinin yeme-içme günleri olduğu şeklinde Nübeyşe el-Hüzelî (r.a)'den Müslim'in rivâyet ettiği hadisin Hz. Âişe'ye nispet edilmesi⁶²; Buhârî'deki muallâk rivâyetler için ذكروا ifadesinin kullanılması gerekirken, رواه kelimesinin istimal edilmesi⁶³; haccın farziyeti ile ilgili Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'deki İbn Abbâs hadisi için sehven Müslim'in de kaynak gösterilmesi⁶⁴; Hz. Ömer'in telbiyeyi ziyâde ile söylediğine dair Müslim'deki İbn Ömer hadisinin, yanlışlıkla Hz. Âişe'ye nispet edilmesi⁶⁵; Mekke'ye varan kimsenin aynen Hz. Peygamberin yaptığı gibi öncelikle Mescid-i Haram'a uğraması gerektiği hususunun Sahîhain'deki Hz. Âişe hadisiyle îzâh edilmesi gerekirken, konuyla doğrudan alakası olmayan ve uzun uzun Hacer-i Esved'in selamlanmasını anlatan Câbir (r.a)'in Tirmizî rivâyetiyle açıklanmaya çalışılması⁶⁶; tavafin ilk üç şavtıdaki remelin Hacer-i Esved'den başlayıp, yine aynı noktada bittiğini anlatan İbn Ömer hadisinin Müslim'in yanı sıra, rivâyet etmediği halde Buhârî'ye de nispet edilmesi⁶⁷; Müzdelife duasıyla ilgili Merğînânî'nin delil olarak sunduğu rivâyetlerden birisinde zikrettiği İbn Abbâs ismi ile Abdullah b. Abbâs'ın değil de, tâbiünden Kinâne b. Abbâs'ın kastedildiğinin iddia edilmesi⁶⁸; yaşlı babası adına hac yapıp yapamayacağını Hz. Peygambere soran Has'am sülalesinden bir kadının durumuyla ilgili hadisin Kütüb-i sittede bazen Abdullah b. Abbâs ve bazen de Fadl b. Abbâs (r.a)'dan nakledilmesine karşın bu inceliğe dikkat edilmeksizin İbn Abbâs denilerek genelleştirilmesi⁶⁹; hacdaki hedy kurbanının en aşağısının bir koyun olacağı yönündeki rivâyetin kaynaklarda merfû olsun mevkûf olsun hiç bir şeklinin yer almayışına temas edilmeksizin bu rivâyetle hiç de ilgisi olmayan Buhârî'deki İbn Abbâs hadisinin destek mahiyetinde zikredilmesi⁷⁰; kurbanlık develerin ayakta kesilmesinin daha faziletli olacağı şeklindeki fetvânın dayanağı olarak gösterilen Sahîhain hadisinin Merğînânî tarafından çok da doğru kullanılmadığının ifade edilmiş olması⁷¹; *Hidâye*'de talak konusunda kadının bir uzvunun zikredilmesiyle kendisinin kastedileceği sadedinde, yani hüküm bina etmek için değil de lafzî bir saptamada bu-

⁶¹ Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 2, 30, 89, 104, 113, 200, 219, 234, 322, 374, II, 98, 145, 164, 246, 270, 360, 362, 452, 485, III, 2, 46, 55, 71, 156, 160, 228, 229, 384, 389, 394, IV, 42, 58, 59, 85, 102, 120, 130, 159, 185, 216, 223, 235, 295, 328, 373, 385.

⁶² Kuraşî, *el-İnâye*, 79b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 485.

⁶³ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 78a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 457, 458.

⁶⁴ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 80ba; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 2.

⁶⁵ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 85a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 24.

⁶⁶ Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 139; Kuraşî, *el-İnâye*, 87b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 36.

⁶⁷ Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 141; Kuraşî, *el-İnâye*, 88b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 46.

⁶⁸ Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 146; Kuraşî, *el-İnâye*, 92b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 72. Zeyla'î'nin ifadesine göre, Sahâbi adının Abbâs b. Mirdâs olması gerekirken *Hidâye*'de sehven İbn Abbâs şeklinde yer almıştır.

⁶⁹ Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 183; Kuraşî, *el-İnâye*, 103b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 156.

⁷⁰ Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 185; Kuraşî, *el-İnâye*, 104a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 160.

⁷¹ Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 187; Kuraşî, *el-İnâye*, 104b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 164.

lunma adına zikredilen "Allah semerlerin üzerindeki kadınlara lânet etmiştir" rivâyeti için farklı lafızlı ve zayıf tarikli başka bir hadisin okuyucuya sunulması⁷²; "Hz. Peygamber, Hıristiyanların birbirleri hakkında şahitliklerine cevaz verdi" şeklindeki rivâyette geçen النَّصَارَى kelimesinin Hidâye nüshalarından birisinde فِي الْيَهُودِ şeklinde yer aldığı söylenmesi ve buna dayanarak bu rivâyetin Ebû Dâvûd'daki zina eden iki Yahudinin recm edilmesiyle ilgili hadis olduğunun iddia edilmesi⁷³; aslı Berâ b. Âzib'in rivâyetiyle Müslim'de bulunan ama Ebû Dâvûd'un mürsel olarak naklettiği ve Hz. Peygamberin Tevrat'taki recmin varlığını Yahudi âlimlerle konuşmasını konu edinen hadisin mürsel değil de mevsul olarak Ebû Dâvûd'a nispet edilmesi⁷⁴; "Hediyeleşiniz ki, birbirinizi sevesiniz" hadisine dört ayrı sahâbîden pek çok meşhur hadis kitabı yer verdiği halde kaynak olarak ilk sırada Deylemî'nin zikredilmesi ve böylece eseri muhtasar olduğundan Türkmânî'nin de yalnızca bu ilk atıfla yetinmesine sebebiyet verilmesi⁷⁵; "İşçiyi ücretini alın teri kurumadan veriniz" hadisinin nakletmemesine rağmen yanlışlıkla Buhârî'ye nispet edilmesi ve bu yanlış bilgi dolayısıyla İbnü't-Türkmânî'nin de takliden aynı hatayı yapması⁷⁶; Sünnete uygun olabilmesi için hayvanın üç veya dört damarının kesilmesi gerektiğine delil olarak dikkatlere sunulan "İstediyin şekilde üç veya dört damarı kes" şeklindeki hadisin bu lafızlarla kaynaklarda mevcut olmaması üzerine tam da fetvânın delili olabilecek nitelikteki İbn Ebî Şeybe ile Taberânî'nin rivâyet ettiği ve sıhhat problemi de olmayan hadisin dikkatlere sunulması yerine, fetvâ ile hiç alakası olmayan ve Tirmizî dışındaki üç Sünen sahibinin naklettiği rivâyetin gündeme getirilmesi ve Türkmânî'nin de bunu taklit etmesi⁷⁷; Buhârî dışındaki diğer kütüb-i sitte imamlarınca nakledilen "Hamr iki ağaçtan olur; hurma ile üzüm" hadisi için, rivâyet etmediği halde Buhârî'nin de rivâyet ettiğinin söylenmesi⁷⁸; "Katile mîras yoktur" şeklindeki Ebû Hureyre hadisinin yanlışlıkla Nesâî'ye nispet edilmesi, ama İbn Mâce'den hiç bahsedilmemesi⁷⁹; diyet konusunda dişler arasında fark bulunmadığına dair İbn Abbâs'tan rivâyet edilen merfû haberin sehven Tirmizî'ye de nispet

⁷² Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 232; Kuraşî, *el-İnâye*, 110a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 228. Fikhî bir hüküm istinbat etmek için değil luğavî bir tespitte bulunmak üzere Merğînânî'nin dile getirdiği ilgili hadisin kaynaklarda mevcut olmadığını söyledikten sonra Zeyla'î, mânâ olarak yukarıdaki metni karşılamakla birlikte Hidâye'deki kullanım şekline hizmet etmeyen farklı lafızlı ve zayıf başka bir hadisin rivâyet varlığına değinilmesi üzerine şu ifadeleri kullanmıştır: 'وَلَكِنَّ الشَّيْخَ قَدَّ مَدَّ الْجَاهِلَ، فَالْقَلْدُ ذَهَلٌ، فَالْقَلْدُ ذَهَلٌ، فَالْقَلْدُ ذَهَلٌ'.

Hocam Alâuddin'nin böyle farklı bir hadisi şahit olarak belirtmesi ne kadar alakasızdır. Ama üstat, bu cahili taklit etmiştir. Taklit eden hata etmiş ama taklit edilen cahillik yapmıştır.'

⁷³ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 124; Kuraşî, *el-İnâye*, 154b ve 155a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 85.

⁷⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 159; Kuraşî, *el-İnâye*, 156a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 102.

⁷⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 224; Kuraşî, *el-İnâye*, 158a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 120.

⁷⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 231; Kuraşî, *el-İnâye*, 159a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 130.

⁷⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 64; Kuraşî, *el-İnâye*, 165b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 185, 186; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 389 (H. no: 20170); Taberânî, *el-Mucemu'l-kebir*, VIII, 211 (7851). Fetvâ, üç-dört damarın kesilmesiyle ilgili iken Kuraşî'nin bahsettiği hadis, hayvanın ne ile kesileceği hususundadır.

⁷⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 108; Kuraşî, *el-İnâye*, 177b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 295. *el-İnâye*'de hadise müttefekun aleyh denmiştir. Zeyla'î'nin eleştirisi cümlesi ise şöyledir: وَقَدْ فَعَزَّاهُ لِلْبَحَارِيِّ أَيضًا، وَقَدْ وَوَهُمْ شَيْخَنَا عَلَاءُ الدَّيْنِ، فَعَزَّاهُ لِلْبَحَارِيِّ أَيضًا، وَقَدْ

غَيْرُهُ فِي ذَلِكَ، فَالْقَلْدُ ذَهَلٌ، فَالْقَلْدُ ذَهَلٌ، فَالْقَلْدُ ذَهَلٌ.

⁷⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 158; Kuraşî, *el-İnâye*, 182a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 328.

edilmesi⁸⁰; "Zarar vermek de, zarara zararlarla mukabele de yoktur" hadisini İbn Mâce'nin iki ayrı sahâbîden naklettiği, ama bu rivâyetleri arasında Ebû Saîd el-Hudrî rivâyeti bulunmadığı halde İbn Mâce'ye de nispet edilmesi⁸¹.

Bütün bunların dışında bir de *Nasbu'r-râye*'de, Alâuddîn İbnü't-Türkmânî ve taklitten söz edilmeksizin doğrudan 'هَذَا الْجَاهِلُ / *Bu cahil herif*' denilerek câhil sıfatının âdetâ isim gibi kullanılarak yapılan hatalara dikkat çekilmektedir ki, bu şekildeki toplam yedi eleştirinin biri dışında hepsi yine birebir *el-İnâye*'de mevcuttur⁸². Bunlardan iki tanesi hata olmaktan ziyade âdetâ Zeyla'î'de oluşan önyargının dışı vurumu niteliğindedir. Hacda kurban gerektiren bir hata yapan kimsenin deve yerine sığır da kesebileceği sadedinde 'والصحيح من الرواية في الحديث كالمهدي جزورا' şeklinde işaret edilen hadisin Müslim'de yer aldığını belirttiğinden sonra Zeyla'î şöyle demektedir: " وَجَهْلٌ هَذَا الْجَاهِلُ جَهْلًا فَاحْشَا، فَقَالَ: هَذِهِ الرَّوَايَةُ لَا أَصْلَ لَهَا فِي كُتُبِ الْحَدِيثِ، / *Bildiğim kadarıyla bu hadis, hadis kitaplarında yoktur' diyerek o cahil herif fâhiş bir ceâlet sergilemiştir.*⁸⁴ Hakikaten *el-İnâye*'de o cümle var ama bir farkla: " قَالَ قَاضِي الْقَضَاةِ أَبُو الْعَبَّاسِ: الصَّحِيحُ مِنَ الرَّوَايَةِ كَالْمَهْدِيِّ جَزُورًا لَا أَصْلَ لَهُ فِيمَا عَلِمْتُ فِي كُتُبِ الْحَدِيثِ وَفِي الْمَبْسُوطِ...هَذَا آخِرُ كَلَامِ قَاضِي الْقَضَاةِ أَبِي الْعَبَّاسِ، وَلَيْسَ كَمَا قَالُوا، فَقَدْ ثَبَتَ فِي صَحِيحِ مُسْلِمٍ.. " Gâyet açık bir şekilde görüldüğü gibi Zeyla'î, artık Kuraşî'ye karşı önyargılı olduğundan Müslim hadisi hakkında '*Bildiğim kadarıyla bu hadis, hadis kitaplarında yoktur'* cümlesini *el-İnâye*'de görür görmez '*büyük bir ceâleti*' yakaladığı zannına kapılmış ve cümlenin devamını okuma gereği duymamıştır. Oysa cümlenin devamından o sözlerin Kuraşî'ye değil de Serûcî'ye ait olduğu ve bu hatalı tespiti düzeltmek üzere alıntılandığı net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Önyargının diğer bir örneği de yine hac konusundadır. Hidâye'de yer alan "Mescid-i Haram'a girince Hacer-i Esved ile başlar, ona yönelir, tekbir ve tehlil getirir. Çünkü Hz. Peygamberin, Mescid'e girince Hacer-i Esved ile işe başladığı, ona yöneldiği, tekbir ve tehlil getirdiği rivâyet edilmiştir⁸⁶" şeklindeki metnin tetkikinde Kuraşî şunları söylemiştir: " رَوَى مُسْلِمٌ فِي حَدِيثِ جَابِرٍ وَقَدْ تَقَدَّمَ بِطَوْلِهِ حَتَّى إِذَا أَتَيْنَا الْبَيْتَ مَعَهُ اسْتَلَمَ / *Bu hadisi daha önce uzun bir şekilde geçtiği gibi Hz. Câbir'den Müslim rivâyet etmiştir. O uzun hadis içerisinde şu cümle de vardı: Nihayet Hz. Peygamberle birlikte Beyt'e geldiğimizde Hacer-i Esved köşesini uzaktan selamladı. Aynı şekilde Müslim'in Câbir'den yaptığı bir başka rivâyette de şu ifade vardır: Hz. Peygamber Mekke'ye girdiğinde doğruca Hacer-i Esved'e vardı ve uzaktan selamladı.*⁸⁷" Bu cümleleri gören Zeyla'î şunları kaydeder: Şeyhimiz Alâuddîn Hidâye'de bahsi geçen bu hadisin, Müslim'in İbn Ömer'den naklettiği şu rivâyet olduğunu zannetti: Hz. Peygamberin,

⁸⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 181; Kuraşî, *el-İnâye*, 191a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 373.

⁸¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 191; Kuraşî, *el-İnâye*, 193a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 385.

⁸² Bkz. *Nasbu'r-râye*, II, 392 ve *el-İnâye*, 69b; *Nasbu'r-râye*, III, 72 ve *el-İnâye*, 92b; *Nasbu'r-râye*, III, 77 ve *el-İnâye*, 93ab, *Nasbu'r-râye*, III, 164 ve *el-İnâye* 104b. Sadece II, 36'da ifade edilen hata *el-İnâye*'de yoktur.

⁸³ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 153.

⁸⁴ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 99.

⁸⁵ Kuraşî, *el-İnâye*, 96b.

⁸⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 140.

⁸⁷ Kuraşî, *el-İnâye*, 87b.

Mekke'ye girdiğinde Hacer-i Esved köşesini uzaktan selamladığını gördüm. Oysa Merğînânî'nin burada kastettiği şey bu değildir. Fakat o öbür cahil Hidâye hadisini, 'Nihayet Hz. Peygamberle birlikte Beyt'e geldiğimizde Hacer-i Esved köşesini uzaktan selamladı' şeklindeki uzun Câbir rivâyetiyle açıkladı/istişhad etti.⁸⁸" Mesele şudur: Hidâye'de peş peşe iki hadise atf yapılmış ama hadislerin tam metinleri ve sahâbî râvîleri verilmemiştir. Birincisinde Hz. Peygamberin Mekke'ye varır varmaz öncelikle Beyt-i Haram'ı ziyaret etmesi ve ikincisinde de Beyt-i Haram'a varır varmaz öncelikle Hacer-i Esved'in uzaktan selamlanması söz konusudur. Kuraşî ilk rivâyet için Câbir'in Tirmizî tarikini ve ikinci rivâyet için de yine Câbir'in Müslim rivâyetini kullanmıştır. Zeyla'î ise ilk hadis için Âişe rivâyetini ve ikinci hadis için aynen Kuraşî gibi Câbir'in Müslim rivâyetini kullanmıştır. Esasen her iki muharric tarafından da yapılan işte hiçbir yanlış değerlendirme mevcut değildir. Ancak Zeyla'î, elinde bir nüshası olduğuna inandığımız Kuraşî'nin eserine bakarken bir hata yapmış ve Kuraşî'nin ikinci hadise ait mesaisini sanki birinci hadis için yapmış gibi değerlendirerek çağdaşını eleştirmiştir. Nitekim kendisi de o ikinci hadisin tahrîcinde Kuraşî ile birebir aynı ifade ve hadisleri kullanmıştır. Netice itibariyle burada bir 'cehâlet' falan yok, ama bir önyargının olduğu âşikârdır. Burada kullanılan 'o malum cahil' tarzındaki hakâretimiz eleştirinin muhâtabının Kuraşî olduğunda hiç şüphe yoktur. Zira yukarıdaki her iki muharrice ait ifadelerde de açıkça görüldüğü gibi alıntı, birebir Kuraşî'nin cümlelerinden oluşmaktadır.

Nevevî, İbn Kayyım ve İbnü't-Türkmânî örneklerinde olduğu gibi hatta Merğînânî hakkındaki eleştirilerinde Zeyla'î'nin genellikle vehm veya zühûl kelimelerini kullandığı görülmektedir⁸⁹. Her ikisi de anlamama, yanlış anlama, farkında olmama gibi anlamlara gelmektedir⁹⁰. Bu bağlamda en ağır denilebilecek ifadesi, 'والعجب / şaşılacak, hayret edilecek bir durum' şeklindeki cümledir⁹¹. Fakat İbnü't-Türkmânî'nin taklit ettiği kişiyi cehâletle ithâm etmekte ve genelde şu ifadeyi kullanmaktadır: " فَأَلْفَلِدٌ دَجَلٌ، وَالْمَلْدُ جَهْلٌ / *taklit eden hata etmiştir ama taklit edilen kişi cehâlet göstermiştir, bilgisizdir*⁹²." Örneğin hiç ihtiyaç yokken kadının cinsel organının zikredilmesiyle bizzat kadının kendisinin anlaşılacağını ispat sadedinde yani tamamen gramer açıdan bir çıkarsamada bulunmak üzere Hidâye'de zikredilen hadisle ilgili şöyle demektedir⁹³: "Ben bu rivâyeti hiçbir kaynakta bulamadım. Fakat bu rivâyetin benzeri olarak İbn Adî'nin rivâyet ettiği hadisi gösteren şeyhimiz Alâuddîn ne kadar da olaya yabancı kalmıştır... İbn Adî hadisinin konuyla hiçbir ilgisi yoktur. Ama şeyhimiz, o cahil herifi taklit etmiştir. Taklit eden hata ve taklit edilen de cehâlet sergilemiştir." Gerçekten de Kuraşî aynı şekilde davranmış ve Alâuddîn İbnü't-Türkmânî de bu bilgiyi kullanmıştır⁹⁴.

⁸⁸ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 36. (13 ve 14. hadisler).

⁸⁹ Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 1, 11, 59, 113, II, 56, 57, III, 78, 325.

⁹⁰ Bkz. Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, v-h-m ve z-h-l maddeleri.

⁹¹ Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 322.

⁹² Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 113, 219, III, 2, 228, IV, 295.

⁹³ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 228.

⁹⁴ Kuraşî, *el-İnâye*, 109b, 110a; İbnü't-Türkmânî, *et-Tenbîh*, 71a. *el-İnâye*'deki ifade şudur: هذا الحديث بهذا اللفظ

Burada üç soru akla gelmektedir: İbnü't-Türkmânî *et-Tenbîh* adlı eserini, Kuraşî'nin *el-İnâye*'sinden intihal yoluyla mı oluşturmuştur? Kuraşî'nin bu ileri sürülen toplam 53 hatası nereden kaynaklanmaktadır? Zeyla'î'nin Kuraşî ile arasında nasıl bir ilişki vardır ki, bu ağır ifadeleri kullanmıştır?

Aynı konuda farklı müelliflerce yapılan iki ayrı çalışmada elliye yakın hatalı cümlelerin örtüşmesi gerçekten de dikkat çekici bir durumdur. Buna bir de Kuraşî'nin *el-İnâye*'yi tamamlayınca takdim etmek üzere hocası İbnü't-Türkmânî'ye vardığı sırada aralarında geçen diyaloga rağmen İbnü't-Türkmânî'nin daha sonra eserinin adını değiştirmesi de eklenince intihal şüphesi daha da artmaktadır⁹⁵. Fakat ne bu diyalogda ve ne de İbnü't-Türkmânî'nin vefatından sonra yirmi beş yıl daha yaşamasına rağmen Kuraşî'nin başka bir yazısında intihale işaret eden bir ipucu vardır. Ayrıca *et-Tenbîh*'in, *el-İnâye*'den farklı olarak, *Hidâye* hadisleri yanında *Hulâsa* hadislerini de muhtevî bir çalışma olduğu da unutulmamalıdır. Netice itibarıyla mevcut bilgilerimiz ışığında intihal hükmüne varmanın ağır olacağı, ama aralarındaki özel ilişkilere dayanarak İbnü't-Türkmânî'nin *el-İnâye*'den fazlaca yararlandığını ve Kuraşî'ye çok güvendiğini söylemek mümkündür.

Zeyla'î'nin tespit ettiğini ileri sürdüğü hataların fazlalığının sebebine gelince, yöneltilen eleştirilerden bir kısmının haklı olmadığı ve dikkatsizlikten veya önyargıdan kaynaklandığı, fakat kahir ekseriyetinin haklı gerekçelere dayandığı yukarıda ifade edilmişti. Yöntem olarak *el-İnâye*'de, Kütüb-i sittenin tamamında yer alsada dahi bir hadisin bütün kaynaklarını tâdât etme yerine sıhhat durumunu ortaya koyacak bir-iki referansla yetinilmiş, hatta çoğu kez İbn Dakîkî'l-İd ve Nevevî gibi müteahir hadisçilerin ahkâm hadisleriyle ilgili kitaplarına müracaatla yetinilmiştir. Zeyla'î'nin işaret ettiği hataların büyük çoğunluğu, kontrol edilmeden bu tarz ikincil kaynaklardan yapılan kaynak tespitlerinden ve alıntılardan kaynaklanmaktadır. Örneğin korku namazıyla ilgili Câbir (r.a) rivâyeti tetkikinde Kuraşî, bizzat hadisi rivâyet eden kitaplara bakmak yerine Nevevî'nin *Hulâsa*'sından aktarma kolaycılığına başvurduğundan oradaki 'hadisi Ebû Dâvûd ve Nesâî rivâyet etmiş olup tariklerinin birisinde söz konusu namazın öğle namazı olduğu ifade edilmiştir⁹⁶' şeklindeki tespitin doğru olduğunu zannetmiştir⁹⁷. İşte Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin Câbir rivâyetlerinin hiç birisinde o kılınan namazın öğle namazı olduğuna dair hiçbir işaretin olmadığını gören Zeyla'î, hatanın asıl sahibi olan Nevevî'ye bir şey demez-

→

لاي احمد بن عدي عن ابن عباس بنى النبي صلى الله عليه وسلم ذوات الفروج ان يركبن السروج. *et-Tenbih*'deki ifade şudur: لم اره، وروى ابو احمد عن ابن عباس قال بنى رسول الله ذوات الفروج.. عليه وسلم ذوات الفروج ان يركبن السروج

⁹⁵ Kuraşî bu diyalogu şöyle aktarır: "... Çalışmamı tamamlayınca ismini el-Kifâye fî ma'rifeti ehâdisi'l-Hidâye şeklinde adlandırdım ve hocam Alâuddîn'e takdim ettim. Eserimi görünce, Hidâye üzerine küçük bir çalışma da kendisinin yaptığını ve başlangıç duasına istinaden adını el-Kifâye koyduğundan bahisle benim kitap adını kendisinden aşırıldığını söyleyerek latife yaptı. Ben de kendisine şöyle dedim: Hocam bu ismi yalnızca siz mi kullanabilirsiniz? Başkası kullanamaz mı? Bu latifeden sonra hocam benim kitabın adını *'el-İnâye fî ma'rifeti ehâdisi'l-Hidâye'* şeklinde değiştirdi." Bkz. Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 583 (T. no: 984).

⁹⁶ Bkz. Nevevî, *Hulâsatü'l-ahkâm*, II, 745 (H. no: 2609).

⁹⁷ Kuraşî, *el-İnâye*, 55a.

ken, Kuraşî'yi sanki hatanın asıl kaynağıymış gibi cehaletle itham etmektedir⁹⁸. Bununla birlikte Kuraşî'nin hadis tahrîc teknikleri bakımından yeterince dikkatli davranmamasının da bu hataların fazlalığında payı olduğunu söylemek gerekir⁹⁹.

Zeyla'î'nin Kuraşî eleştirilerinde kullandığı ağır ifadelerin temelinde yatan etkenlerin neler olabileceği noktasında bazı bulgular elbette vardır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, sonrakilerin öncekileri beğenmemesi ve eleştirmesi kadar doğal bir durum olamaz. Aynı dönemde yaşayan ve hatta aynı çevrede yetişen ilim adamları arasında Kevserî'nin de dediği gibi rekabetten kaynaklanan bir takım nahos olaylar da olabilir¹⁰⁰. Ama hiç isim vermeden ve 'câhil' sıfatını âdetâ isim yerine kullanarak eleştiri yapmanın bilimsel ahlâk ile bağdaşacağını söylemek de oldukça zordur. Zeyla'î'nin bu tutumunun, İbnü't-Türkmânî'nin Kuraşî'ye daha fazla değer vermesinden dolayı oluşan kıskançlıktan kaynaklanmış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Zira Kuraşî Beyhakî'nin *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*'ında¹⁰¹ yer alan Tahâvî ile ilgili polemğin yersiz olduğunu ve buna bir cevap verilmesi gerektiğini düşündüğü sırada, bazı idareciler dönemin kâdısı olması münasebetiyle İbnü't-Türkmânî'ye gelerek kendisinden Tahâvî'nin *Şerh Meânî'l-Âsâr*'ı hakkında bir tahrîc çalışması yapmasını talep etmeleri üzerine İbnü't-Türkmânî kendisinin böyle bir uğraşı için zamanının olmadığını ama bu işi yapabilecek bir arkadaşının olduğunu övgü dolu sözlerle ifade ederek yöneticileri Abdulkadir Kuraşî'ye yönlendirmiştir¹⁰². el-Cevâhir'in oluşum serüveninde de yine İbnü't-Türkmânî'nin ciddi anlamda teşvikleri ve yardımı söz konusudur¹⁰³. Yani İbnü't-Türkmânî, yaşça daha büyük olan diğer öğrencisi Zeyla'î'yi tercih etmemiştir. Buna ilave olarak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi İbnü't-Türkmânî de dahil olmak üzere dönemin kâdilkudâtlarının baş müderris olduğu Mansuriyye Medresesinde Kuraşî'nin müderris olarak görev aldığını bilmemize rağmen, Zeyla'î'ye aynı görevin verilip verilmediği bilgisine sahip değiliz. Kısacası Zeyla'î'ye nazaran Kuraşî, İbnü't-Türkmânî ve ailesine çok daha yakın durmuştur¹⁰⁴. Dolayısıyla mevcut bilgilerimize göre Kuraşî eleştirilerinin çoğunda haklı olan Zeyla'î'nin, bu eleştirilerinde münasip olmayan bir üslup kullanmasının sebebi, akranlar arasındaki rekabet ve kıskançlık olarak değerlendirilebilir.

⁹⁸ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 246.

⁹⁹ Bkz. Acar, *Kuraşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 200-207.

¹⁰⁰ Bkz. İbn Kutluboğa, *Münye*, s. 37.

¹⁰¹ Beyhakî'nin ifadeleri şöyledir: ' Ben bu eserimi yazmaya başladığımda dostlarımdan birisi gelerek Tahâvî'nin kitabına ilişkin şu serzenişte bulundu: nice zayıf hadise kendi kanaatine göre sahîh ve nice sahîh hadise de yine kendi kanaatine göre zayıf hükmünü vermiştir...'. Bkz. Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, I, 127.

¹⁰² Kuraşî, *el-Cevâhir*, IV, 570.

¹⁰³ Kuraşî, *el-Cevâhir*, I, 9, 10. Kuraşî kendi ifadesiyle Mizzi'nin eserlerini idarecilerden ve Tahâvî'nin hocalarına ilişkin bir kitabı da hocasından temin ederek el-Hâvî'yi yazmaya başlamıştır. Ayrıca mevcut kaynaklara göre İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe hakkındaki iddialarına cevap vermek maksadıyla ilk defa *ed-Düreru'l-Münîfe fi'r-Radd alâ İbn Ebî Şeybe an Ebî Hanîfe* adıyla müstakil bir eser kaleme alan kişi Kuraşî görülmektedir. Ancak biyografilerde ismen zikredilen bu çalışmayı, Kevserî çok arasına rağmen eserin müsvedde veya istinsah edilmiş herhangi bir nüshasına ulaşamadığını ifade etmektedir. Bkz. Kevserî, *en-Nüket*, 6.

¹⁰⁴ Kuraşî, *el-Cevâhir* (el-Hulv'un Mukaddimesi), I, 19, 21 (Kefevî'nin *Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr* adlı eserinden naklen).

Diğer taraftan, Zeyla'î'nin vefatından sonra yirmi beş yıl daha yaşamasına rağmen Kuraşî'nin gerek kendisi ve gerekse hocası İbnü't-Türkmânî adına bu eleştirilere cevap oluşturabilecek hiçbir açıklama yapmaması da gerçekten ilginçtir. el-İnâye'nin hicrî 730 yılında tamamlanarak temize çekildiği¹⁰⁵ ve Zeyla'î'nin yukarıdaki eleştirilerinden de anlaşıldığı gibi *Nasbu'r-râye*'nin bu tarihten sonra yazıldığı tebeyyün ettiğine göre bu eleştirilere Kuraşî'nin *el-İnâye*'de cevap vermesi elbette düşünülemez. Ama diğer eserlerinde de küçük de olsa bunlara cevap olabilecek herhangi bir bilgiye rastlamadık. Özellikle en son tamamladığı eseri niteliğindeki *el-Cevâhir* adlı eserinin sonundaki, farklı konulara ilişkin kaleme aldığı *el-Câmi*' adlı bölümde bu eleştirilere dair bir şeyler söylemiş olabileceği akla gelebilir, ama orada da böyle bir bilgi yoktur.

Fakat *el-Cevâhir*'deki ilginç bir durumdan bahsetmek gerekir. İmkânları ölçüsünde bütün Hanefî âlimlerine yer verdiği bu eserine 769 yılında vefât eden kişileri bile dâhil ettiği halde Zeyla'î (762/1361)'yi almamıştır. Başka bir vesileyle de adından bahsetmemiştir. Yani Hanefî alimleri ansiklopedisi yazarı Kuraşî'ye göre âdeta Zeyla'î diye bir Hanefî alimi hiç yaşamamıştır. Ama Kuraşî'nin, Yusuf ez-Zeyla'î adında bir şahısla ilgili bir cümleyle şöyle bir tanıtımı vardır: "*İyi bir hocaydı. Tartışmacı ve araştırmacı bir karaktere sahipti. İyi Arapça bilmediğinden büyük bir kine sahipti. Zannediyorum 720 yılından önce vefât etti.*"¹⁰⁶ Bu Yusuf ez-Zeyla'î adlı şahıs, *Nasbu'r-râye* sahibi Abdullah b. Yûsuf ez-Zeyla'î'nin babasından başkası değildir.

Sonuç

İslâm coğrafyasının doğusunun Moğollar ve batısı Endülüs'ün de İspanyollarca işgal edilmesiyle ilmin ve âlimlerin sığınağı hâline gelen Kölemenler Kâhire havzasında, özellikle tabakât, ricâl, şerh, hâşiye, tahrîc ve ta'lîk gibi hadis ilimlerinin adeta altın dönemini yaşamasına İbnü't-Türkmânî ile iki öğrencisi Zeyla'î ve Kuraşî de önemli katkıda bulunmuşlardır.

Şâfîîlerin fıkhıta yararlandıkları hadislerin sıhhat durumları üzerinde Beyhakî'den sonra ikinci kez Hâzîmî, Nevevî ve İbn Dakîkî'l-İd gibi hadisçilerce çalışılmasına karşılık, Hanefî mezhebi adına aynı çalışmalar Tahâvî'den tam dört asır sonra ancak VIII. asırda İbnü't-Türkmânî, Zeyla'î ve Kuraşî ile yapılmaya başlamıştır. Bu üç Hanefî alim, Hanefîler nezdinde tüm zamanların en popüler fıkıh kitaplarından olan Merğînânî'nin *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî* adlı meşhur kitabındaki hadislerle ilişkin birer tahrîc çalışması yapmışlardır. Önce İbnü't-Türkmânî ile Kuraşî eş zamanlı olarak eserlerini oluşturmuşlar, daha sonra da Zeyla'î bugüne kadar *Hidâye*'nin hadisleri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma niteliğindeki kitabını yazmıştır.

¹⁰⁵ Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 583 (T. no: 984).

¹⁰⁶ Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 235 (T. no: 731). يوسف الزيلعي إمام فاضل وعنده جدل وقوة نفس في البحث ويحصل له الغيظ العظيم وسبب ذلك عجمة

قويه كانت بلسانه وتوفي فيها أظن قبل العشرين وسبع مائة رحمه الله تعالى.

Nasbu'r-râye adlı eserinde Zeyla'î, ele aldığı hadisi tahrir ederken ilgili rivâyetlere ilişkin Nevevî ve İbn Kayyim gibi hadisçilerin vehm/hata ve zühûllerine de zaman zaman işaret etmektedir. Fakat hem nicelik hem de üslup açısından hocası Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'ye yönelik eleştirileri oldukça dikkat çekici mahiyettedir. Çünkü tam altmış altı kez, '*hocam Alâuddîn burada hata etmiştir*' demektedir. Bunları diğer eleştirilerinden ayıran ve farklı kılan asıl unsur ise, bu altmış altı yarılgıdan yirmisi Alâuddîn İbnü't-Türkmânî'nin bizzat kendisinden, ama geriye kalan kırk altı konuda başkasını taklit etmesinden kaynaklandığının ifade edilmiş olmasıdır. Üstelik İbnü't-Türkmânî'nin taklit ettiği o 'başkası'nın kimliğine dair hiçbir ipucu da verilmemektedir. Oysa Zeyla'î, bütün bu nevi eleştirilerinde mutlaka isim veya kitap adı vermektedir. İsim veya kitap zikretmeksizin yönelttiği eleştirilerin bir tek istisnası vardır; o da, hocası Alâuddîn'in taklit ettiği kişidir. Hatta isim verilmediği gibi çoğu defa, sadece bu eleştirilerde görülen ağır bir üslupla 'cahil' nitelemesi kullanılmaktadır. Bu kırk altı konuya, taklit ve İbnü't-Türkmânî'den söz edilmeksizin, doğrudan 'o cahil' denilerek yapılan yedi eleştiriye de ilave etmek gerekir.

Zeyla'î'nin bu şekilde isim veya kitap zikretmeksizin dolaylı ve doğrudan yaptığı toplam elli üç eleştirinin muhatabının yani o taklit edilen ve cehaletle tavsif edilen kişinin, Abdulkadir Kuraşî olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kuraşî'nin *el-İnâye* adlı eserinde, Zeyla'î tarafından hata olarak görülen cümlelerin tamamına yakını mevcuttur. Bunların büyük bir bölümü hadis tahrir teknikleri bakımından Kuraşî'nin yeterince dikkatli davranmamasından, bir kısmı Kuraşî'nin kendi amacı ve metodu gereği kaynak göstermedeki ihtisarından, bir kısmı da tamamen Zeyla'î'nin dikkatsizliğinden ve önyargısından kaynaklanmaktadır. Fakat hatanın küçük veya büyük olması bir tarafa, bu eleştirilerin çoğunda Zeyla'î haklı görünmektedir. Bu eleştirilerde isim vermeden hakarete varan ağır bir dilin kullanılış sebebini ise, biraz çağdaşlar arasındaki rekabetle ama daha çok her ikisinin de hocası olan İbnü't-Türkmânî'nin Kuraşî'ye daha yakın durması ve Tahâvî'nin *Meânî'l-Âsâr* adlı eserine ilişkin ricâl çalışmasını bir görev olarak Kuraşî'ye vermesinden ötürü kıskançlıkla izâh etmek mümkündür. *el-İnâye*'nin daha önce kaleme alınmış olmasından dolayı bu sebeplere, sonrakilerin öncekileri beğenmemesi ve eleştirilmesi olgusu da ilave edilebilir. Kuraşî ise bu eleştirileri görmezden gelmiş, hatta Hanefi alimler ansiklopedisi niteliğindeki *el-Cevâhir* adlı eserinde Zeyla'î'ye yer vermemiştir.

Kaynakça

- Acar, Yusuf, *Kuraşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, I. bs. Konya 2011.
- Aydın, Cemal Abdullah, *Hadiste Tahrir*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066), *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, thk. Seyyid Kesrevî Hasen, I. bs. Beyrut 2001.
- Budak, Ali, *Tahrir Literatürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İbn Teymiyye*, Kahire 1991.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, I. bs. TDV Yayınları, Ankara 1997.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409.
- İbn Fehd, Takyyüddin Muhammed b. Fehd el-Mekki (ö. 885/1480), *Lahzu'l-Elhâz* (Zeylû Tezkirati'l-huffâz li'z-Zehêbî içinde), Beyrut 1347.
- İbn Hacer, Şihâbüddin el-Askalânî (ö. 852/1448), *ed-Düreru'l-Kâmine fi A'yânî'l-Mietî's-Sâmine*, thk. Muhammed Seyyid Câdelhak, II. bs. Medine 1966.
- , *İnbâu'l-Ğumr bi Enbâi'l-Umr fi't-Târîh*, II. bs. Beyrut 1986.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım (ö. 879/1474), *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, I. bs. Dımaşk 1992.
- , *Münyetü'l-Elma'î fi mâ Fâte min Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye li'z-Zeyla'î*, (Nasbu'r-Râye ile birlikte), Mektebetü'r-Riyâd, II. bs. Riyad ts.
- İbnü'l-Hinnâî, Alaüddin Ali Çelebi b. Emrullah el-Hâmîdî (ö. 579/1571), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, thk. Süfyan b. Âyiş- Firas b. Halil Meşal, I. bs. Amman 2003.
- İbnü'l-İmâd, Şihâbüddin Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akkerî (ö. 1089/1678), *Şezerâtü'z-Zehêb fi Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkadir-Mahmud el-Arnavut, I. bs. Beyrut 1992.
- İbnü't-Türkmânî, Alaüddin b. Osman (ö. 750/1349), *et-Tenbîh alâ Ehâdisi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Koleksiyonu, No. 261.
- , *et-Tenbîh alâ Ehâdisi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, Bursa İnebey/Genel Kütüphanesi Haraççioğlu Koleksiyonu, No. 385.
- İsmail Paşa, Bağdatlı (ö. 1920), *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Tıpkı ofset baskı, İstanbul 1951.
- Kâdirüddin, Ahmed, *İslâm Dinamizmi ve Entelektüel Atalet* çev. Ertuğrul Aytekin, İlke Yay. I. bs. İstanbul 1992.
- Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, XVII, 471-473.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yay, İstanbul 1999.
- Kettânî, Muhammed b. Cafer (ö. 1926), *er-Risaletü'l-Mustatrafe li Beyânî Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Musannefe*, thk. Muhammed Mansur el-Kettânî, IV. bs. Beyrut 1986.
- Kevserî, Zâhid (ö. 1952), *en-Nüketü't-Tarîfe fi't-Tahaddüs an Rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe* (Makâlât içerisinde), Matbaatu'l-Envar, Kahire 1365.
- , *Hâşiye ala Lahzu'l-Elhâz*, (Zeylû Tezkirati'l-Huffâz li'z-Zehêbî içinde), Dârü İhyâi't-turâs, Beyrut 1347.
- Kuraşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Ebi'l-Vefâ (ö. 775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, II. bs. Riyad 1993.
- , *el-İnâye bi Ma'rîfeti Ehâdisi'l-Hidâye*, İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, No: 288 (Arşiv no: 34 Fe 288).
- Leknevî, Muhammed Abdulhay (ö. 1304/1887), *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Ahmed Za'bi, I. bs. Beyrut 1998.
- Makrizî, Takyyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *Kitâbu'l-Mevâiz bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, I. bs. nşr. Muhammed Ali Baydun, Beyrut 1998.
- Merğînânî, Burhâneddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr (ö. 593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *Hulâsatü'l-Ahkâm fi Mühimmâti's-Sünen ve Kavâidi'l-İslâm*, thk. Hüseyin İsmail Cemel, I. bs. Beyrut 1997.
- Okiç, M. Tayyib (ö. 1977), *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1959.
- Özşenel, Mehmet, 'Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salah ve Eseri Ulûmi'l-Hadîs', *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl. 2007/3, sy. 15.
- Polat, Selahattin, 'İbnü't-Türkmânî', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2002, XXII, 385-387.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdulkadir (ö. 666/1267), *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Mahmut Hâtır, Beyrut 1995.
- Selim, Mahmud Rızık, *el-Edebü'l-Arabî ve Târîhuhi fi Asri'l-Memâlik ve'l-Osmâniyyîn ve'l-Asri'l-Hadîs*, I. bs. Kahire 1957.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 911/1505), *Husnü'l-Muhâdara fi Ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Halil Mansur, I. bs. Beyrut 1997.

- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmet (ö. 360/970), *el-Mucemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi, Kahire 1984.
- , *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Târik b. Avadullah, Kahire 1415.
- Tağrıberdî, Cemalüddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf (ö. 874/1469), *ed-Delilü's-Şâfi ale'l-Menheli's-Sâfi*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Kahire 1375.
- Tahhân, Mahmud, *Usulu't-Tahrîc ve Dirâsetü'l-Esânîd*, II. bs. Beyrut 1979.
- Taşköprîzade, İsamüddin Ahmed Efendi (ö. 968/1560), *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Dersaadet, İstanbul ts.
- , *Tabakâtu'l-Fukahâ*, nşr. Ahmet Neyle, Eminü'l-Mektep, Musul ts.
- Temîmî, Takıyyudin b. Abdilkadir (ö. 1010/1601), *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, I. bs. Riyad 1983.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (ö. 1977), *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1965.
- Yardımlı, Ali, *Hadis I-II*, Dokuz Eylül üniversitesi Yay. İzmir 1992.
- Yiğit, İsmail, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (Terceme ettiği Hasan İbrahim Hasan'ın eserine ilave cildi), Kayıhan Yay. I. bs. İstanbul 1991.
- Zeyla'î, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf (ö. 762/1361), *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, Mektebetü'r-Riyâd, II. bs. Riyad ts.